

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Klaipėdos universitetas, Lietuva
Klaipėda University, Lithuania

SVARBESNIS UŽ KANTĄ IR HEGELĮ

More Important than Kant and Hegel

SUMMARY

This article considers Jeremy Bentham's utilitarian project of social engineering through the prism of its critique by Karl Marx, Friedrich Nietzsche, and Thomas Hodgskin. Surprisingly, Marx and Nietzsche, despite being thinkers of quite different types, despised Bentham for the same reasons (*consensus sapientium*): for his niggedly, boring style, for his philistinism and his British centrism. Hodgskin attacked Bentham for his denial of natural human rights and his intellectual hubris to dictate laws to the whole humankind. Despite this sharp and profound critique, it seems, that, as long as digital technology and globalization proceed, Bentham's project of *pannominion* and *panopticum* is destined to be fulfilled as a kind of Americanized INGCOM. This is why Michel Foucault is right to claim that Bentham is more important to us than Kant and Hegel.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamas Džeremijo Bentamo (Jeremy Bentham) utilitaristinis socialinės inžinerijos projektas žvelgiant pro Karlo Markso (Karl Marx), Frydricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) ir Tomo Hodgskino (Thomas Hodgskin) kritikos prizmę. Stebina tai, kad tokie skirtingi mąstytojai kaip Nyčė ir Marksas kritikuoja Bentamą dėl tų pačių dalykų: smulkmeniško ir nuobodaus minčių dėstymo stiliaus, filisteriškumo ir anglocentrizmo (*consensus sapientium*). Hodgskinas kritikuoja Bentamą dėl prigimtinių žmogaus teisių neigimo ir pretenzijos leisti įstatymus visai žmonijai, kas prilygsta intelektualinei puikybės ydai (*hubris*). Bet nepaisant visos šios griežtos ir gilios kritikos, atrodo, kad kol skaitmeninės technologijos ir globalizacija žengia į priekį, tol Bentamo pasiūlytas *pannominiono* ir *panoptikumo* projektas artėja prie įgyvendinimo amerikanizuoto ANGKOM'o pavidalu. Kaip tik todėl Mišelis Fuko (Michel Foucault) teisus teigdamas, kad Bentamas mums svarbesnis už Kantą ir Hegelį.

ĮVADAS

Mišelis Fuko (Michel Foucault) įsiti- Bentham) mums yra svarbesnis už Kan-
kinaęs, kad Džeremijas Bentamas (Jeremy tą ir Hegelį, nes jo sumanyta utopija

RAKTAŽODŽIAI: ANGKOM'as, Bentamas, *pannominionas*, *panoptikumas*, komunizmas, utilitarizmas.

KEY WORDS: INGCOM, Bentham, *pannominion*, *panopticum*, communism, utilitarianism.

sparčiai tampa tikrų tikriausia tikrove (Foucault 2001: 58) – policine valstybe (Foucault 1980: 146). Norint įvardinti tos valstybės esminius bruožus pakanka dviejų paties Bentamo sugalvotų terminų – *pannomionas* ir *panoptikumus*. *Pannomionas* – tai universalus kodeksų rinkinys, iki smulkmenų reglamentuojantis individo elgseną, mąstyseną ir jauseną. *Panoptikumus* – tai totalus ir nuolatinis kiekvieno individo elgsenos stebėjimas. Abu „pan-“ yra tik priemonės. Tikslas – nauda. Todėl Bentamo teorija vadinama utilitarizmu¹, nuo lotynų kalbos žodžio *utilitas* – nauda. Lietuviškai utilitarizmą būtų galima vadinti naudizmu.

Žodis „nauda“ suponuoja klausimą. Kieno? Bentamas sako, kad daugumos. Daugumos, vadinasi, kolektyvo arba bendruomenės. „Naudingu gali būti laikomas toks veiksmas, kurio tendencija padidinti bendruomenės laimę didesnė nei tendencija ją sumažinti“ (Bentham 2013: 189). Naudą Bentamas tapatina su laime. Nors laimė ir nauda susijusios, tačiau nėra tapačios, todėl Bentamas remiasi jas siejančiu viduriniu terminu – *malonumas*: juk nauda ir laimė – abi malonios.

Bet ir čia kyla keblumų, nes nuo seno žinoma, kad nauda naudai, laimė laimei ir malonumas malonumui nelygūs. Apie tai dar Platonas rašė:

žmonių yra trys pagrindinės rūšys – filosofai, garbėtroškos ir gobšuočiai <...> ir malonumų yra trys rūšys, atitinkančios tris žmonių rūšis <...>. Jeigu kiekvieno iš tų trijų žmonių iš eilės paklaustume, koks gyvenimas yra maloniausias, kiekvienas išgirtų savąjį. Trokštantis pralobti pasakytų, kad garbės arba mokslo teikiami malonumai yra niekis, palyginti su turto, nebent ir iš jų būtų galima pasipelninti <...>. [Garbėtroška] pinigų teikiamą malonumą

laiko žemu, o žinių, kadangi mokslas ne-teikia garbės, – tik tuščiais niekais (Platonas 1981: 322).

Tačiau Bentamas nuo šios kokybinės nelygybės abstrahuojasi, nes jam rūpi jurisprudencija, etika ir politiką padaryti mokslu, panašiu į Niutono (Newton, Isaac) fiziką, o tai galima pasiekti tik jas matematizuojant, nes, anot Galilėjo ir Kanto, dalyke glūdi tiek mokslo, kiek jame yra matematikos. Todėl „šalin prietarus, žaidimas smeigtukais lygiavertis muzikos menams bei mokslams, ir poezijai“. Viską lemia kiekybė: „Jeigu žaidimas smeigtukais teikia daugiau malonumo, tai jis daug vertingesnis už muziką ir poeziją.“ Iš tiesų vertingesnis, nes „kiekvienas gali žaisti smeigtukais, o poezija ir muzika mėgautis gali tik nedaugelis“ (Bentham 1830: 206).

Šitaip pašalinęs kokybinius skirtingumus Bentamas malonumą padaro bendru kiekybiniu naudos ir laimės matu. Kad tai abejotinas žingsnis, rodo gambiausio jo mokinio Džono Stiuarto Milio (John Stuart Mill) protestas: „Geriau būti nepatenkintu žmogumi negu patenkinta kiaule; geriau būti nepatenkintu Sokratu negu patenkintu kvailiu. Ir jeigu kvailys arba kiaulė mano kitaip, taip yra dėl to, kad jie pažįsta tik vieną medalio pusę. Kita lyginanti šalis pažįsta abidvi puses“ (Mill 2005: 18). Be to, Bentamo pasiūlytos malonumų skaičiuoklės (*hedonic calculus*) – *pannomiono* staklių – nepavyko paleisti ir pritaikyti įstatymų leidybos praktikoje. Dėl politinių, finansinių ir technologinių kliūčių *panoptikumo* projekto jam taip pat nepavyko įgyvendinti.

Tad kodėl Fuko mano, kad Bentamas šiulaikinei Vakarų civilizacijai yra svar-

besnis už Kantą ir Hegelį? Pamėginkime į šį klausimą atsakyti pasitelkę dviejų labai skirtingų vokiečių mąstytojų – Fry-

dricho Nyčės (Friedrich Nietzsche) ir Karlo Markso (Karl Marx) prieš Bentamą nukreiptą kritiką.

NUOBODUS SVETIMŲ IDĖJŲ MĖGDŽIOTOJAS

1856 m. publikuotame traktate *Anapus gėrio ir Blogio* Nyčė priekaištauja Bentamui už tai, kad šis nekūrybingai pasinaudojo Helvecijaus idėjomis: „Nė vienos naujos minties, jokio subtilesnio senos minties išdėstymo ar modifikacijos, jokios realios ankstesnių minčių istorijos“ (Nyčė 1991a: 432). Panašią kritiką matome Markso 1857 m. publikuotame *Kapitalo* pirmajame tome: „Utilitarinis principas nebuvo Benta-

mo išradimas. Jis tik netalentingai kartojo tai, ką talentingai dėstė Helvecijus ir kiti XVIII amžiaus prancūzai“ (Marksas 1957: 544). Blogiausia tai, kad jis tai darė nuobodžiai, todėl, anot Nyčės, Bentamo ir jo sekėjų rašliavos neįmanoma skaityti, „jei nepaskaninsi jos žiupsniu savo pykčio“ (Nyčė 1991a: 432). O Marksui anglų filosofas – „blaiviai pedantiškas ir nuobodžiai plepus“ rašytojas (Marksas 1957: 544).

KALTAS STILIUS?

Yra du, vienas kitam prieštaraujantys nepaskaitomo Bentamo stiliaus kilmės aiškinimai. Vienas priklauso Džeimsui Makintošui (James Mackintosh), *Disertacijoje apie etikos filosofijos pažangą* teigiančiam, kad savo kūrybinės veiklos pradžioje Bentamas rašė gyvai, raiškiai ir suprantamai, bet vėliau pradėjo rašyti ne tiek skaitytojui, kiek sau pačiam, t. y. žodžius pradėjo vartoti ne tiek kaip bendravimo priemones, kiek kaip sau pačiam skirtas dažnai nepakankamai apmąstyty minčių mnemonines santrumpas. Todėl jo tekstai tapo sunkiai suprantami ir net atstumiantys (Mackintosh 1862: 263).

Tačiau buvęs Bentamo sekretorius Valteris Kaulsonas (Walter Coulson) mano priešingai: skaitytojo protą paralyžiuojančios daugiažodės Bentamo stiliaus vingrybės kyla iš jo pastangų būti kuo tikslesniam ir nedviprasmiškam. Kaulsonas rašo: „Atrodo, kad jis [Benta-

mas] savo nuomonę visur stengėsi išreikšti labai tiksliai ir nedviprasmiškai, naudodamas daugybę kalbos sklandumą ardančių išlygų, sakinius pripildydamas įterpinių, tuos įterpinius papildydamas kitais įterpiniais, ir taip sakinių struktūrą darydamas panašią į piliulių dėžutę“ (Dinwiddy 1992: 295). Bentamo stilių jis apibūdina kaip apmaudžiai gluminantį ir varginantį.

Dar viena nepakenčiamo stiliaus kilmės versija – teisės studijos, kurių metu Bentamui teko gilintis į Anglijos įstatymų kodeksą, jo paties pravardžiuotą Sofistikos demonu (*Demon of Chicane*). Gali būti, jog tas demonas Bentamo stilių paveikė taip, kad, pasak politinės filosofijos ir teisės profesoriaus Viljamo Empsono (William Empson), „net diplomati- ja vargu ar kada nors regėjo meistriškesnį žodžių pavartojimą siekiant paslėpti mintis“ (ten pat, p. 296).

NUOBODUS PEDANTIŠKUMAS – NACIONALINIS ANGLŲ BRUOŽAS?

Abu vokiečių filosofai Bentamo raštų nuobodybę sieja su autoriaus tautybe. „Į šių moralistų <...> sielas įsiskverbė sena angliška yda, kuri vadinasi *cant* [veidmainystė] ir yra moralinis tartiufizmas, šiuo atveju prisidengęs nauja moksliško formos. <...> Šie utilitariški angliai – tai kukli ir labai vidutiniška pader-

mė. Nes, kaip minėjau, jie nuobodūs...“ (Nyčė 1991a: 432), – teigia Nyčė, o Marksas tarsi priduria: „Jeremijas Bentamas yra grynai angliškas reiškiny, jokiaje epochoje, jokiaje šalyje dar nebuvo filosofo – neišskiriant net mūsų Christiano Volfo, – kuris taip pompastiškai skelbtų paprasčiausias banalybes“ (Marksas 1957: 544).

GRAFOMANAS? O GAL VIS DĒLTO GENIJUS?

Priešingai negu vokiečiai – Marksas ir Nyčė, kuriuos būtų galima įtarti nacionaliniu šališkumu, šveicaras Etjenas Diu-monas (Étienne Dumont) Bentamą palaikė genijumi ir, susižavėjęs jo teorijomis, puolė tvarkyti, redaguoti bei versti į prancūzų kalbą sunkiai paskaitomus jo rankraščius, tuo patvirtindamas seną priežodį, kad dėl skonių nesiginčijama. Pirmas didelis jo atliktas vertimas pasirodė 1802 m. Paryžiuje. Tai buvo *Traité de législation civile et pénale* (*Traktatas apie civilinę ir baudžiamąją jurisprudenciją*). 1805 m. jis buvo išverstas į rusų kalbą, 1819 m. – į italų, 1821 m. – į ispanų ir 1830 m. – į vokiečių kalbą. Jungtinėse Valstijose pasirodė net dvi vertimo į anglų kalbą versijos.

Bet Anglijoje pats Bentamas nepakankamai rūpinosi savo darbų publikavimu. Jam sunkiai sekdavosi iki galo išnagrinėti pasirinktą temą, jis mieliau peršokdavo prie naujos, jo dėmesį staiga patraukusios temos ir t. t. Todėl, jam dar gyvam esant, daug darbų liko nepublikuota, o tie, kurie buvo publikuoti, buvo išleisti tik mažais tiražais. Po Bentamo mirties Džono Bouringo (John Bowring), Bentamo valios vykdytojo, išleistas vienuolikos tomų raštų rinkinys dėl prastos redagavimo kokybės didesnio dėmesio nesulaukė ir reikšmingesnės įtakos nepadarė. Todėl atrodo, kad būtent Diu-monas išgelbėjo Bentamo teoriją nuo užmaršties (Dinwiddy 1992: 293).

ANGLOCENTRIZMAS

Nyčė kaltina Bentamą tuo, kad jis ir jo sekėjai savo moralę bando įpiršti visam pasauliui:

Jie nori, kad būtų įteisinta angliška moralė, nes ji geriausia tarnauja žmonijai, „visuotinei naudai“ arba „daugumos laimei“, – ne! Anglijos laimei; jie iš visų jėgų stengiasi įrodyti, kad angliškos laimės, t. y. *confort* ir *fashion* (ir svarbiau-

sia – kėdės parlamente) siekimas ir yra tikrasis dorybės kelias ir dar daugiau: kad visai lig šiol pasaulyje egzistavusiai dorybei būdingas toks skelbimas (Nyčė 1991a: 433).

Marksas iš esmės sako tą patį:

Jei mes šį [didžiausios naudos] principą norime pritaikyti žmogui, norime utilitarinio principo požiūriu vertinti visus žmonių

veiksmus, judesius, santykius ir t. t., tai mes pirmiausia turime žinoti, kokia aplamai yra žmogaus prigimtis ir, be to, kaip ji modifikuojasi kiekvienoje istoriškai duotoje epochoje. Tačiau Bentamui šie klausimai neegzistuoja. Kuo naiviausiu bukaprotiškumu jis sutapatina šiuolaikinių filisterių – ir apskritai imant, Anglijos filisterių – su aplamai normaliu žmogumi. Visa tai, kas šiai normalaus žmogaus atmainai ir jį supančiam pasauliui yra naudinga, laikoma savaime naudingų dalyku (Marksas 1957: 544).

Nyčė priekaištuoja Bentamui, kad šis ignoruoja visuomenės ir visos žmonijos

išsisluoksniavimo faktą ir „anglišką moralę“ siekia primesti visam pasauliui, nesuprasdamas to, „kad reikalauti iš visų vienos moralės – reiškia daryti žalą aukštesniesiems žmonėms, žodžiu, kad egzistuoja žmonių hierarchija, taigi ir moralijų hierarchija“ (Nyčė 1991a: 433). Kitaip tariant, utilitarizmas aklas antžmogio perspektyvai. O pasak Markso, Bentamas ignoruoja istorinės raidos dėsnius ir tikslus, todėl anglų filisterių pateikia kaip jau pasiektą, galutinį visos žmonijos idealą.

KRITIKŲ KELIAI IŠSISKIRIA

Marksas mano, kad Bentamas nesupranta, jog žmogaus prigimtis tėra „visuomeninių santykių visuma“ (Marksas 1950: 363), kurią lemia gamybinių jėgų išsivystymo lygis, kad augančios gamybinės jėgos kelia revoliucijas, kurios radikaliai keičia visuomeninius santykius ir žmogaus prigimtį, kad pažangiąją žmogaus prigimtį įkūnija ne filisteris, o proletaras, būsimos komunistinės visuomenės kūrėjas, visuomenės, kurios elitas iš kiekvieno ims pagal sugebėjimus, o duos pagal poreikius. Kitaip tariant, Bentamas nesupranta, kad proletaras sukurs visuo-

menę, tobulai pritaikytą buržuazinės banalybės – laimės reikalavimo daugumai – realizavimui.

O Nyčei rūpi egalitariniam Markso kolektyvizmui priešingas hierarchinis individualizmas. Čia Nyčės ir Markso keliai išsiskiria. Nyčė skelbia moralijų pluralizmą, o Marksas reikalauja moralės unifikacijos, t. y. vienos visiems bendros universalios kolektyvistinės moralės. Taip jis atsiduria vienoje stovykloje su Bentamu: juk komunizmas – tai daugumos laimė. Tuo tarpu Nyčė ilgisi ne kolektyvinės laimės, bet Zaratustros skelbiamo antžmogio.

KOMUNIZMAS IR UTILITARIZMAS

Komunizmas ir utilitarizmas iš esmės sutampa, ir tuo netenka stebėtis, nes, anot Antano Maceinos, buržujus yra „ne kas kita kaip *praturtėjęs darbininkas*“ (Maceina 1992: 457). Maceina kritikuoja Marksą už tai, kad šis, suskirstęs visuomenę į proletarus ir buržujus, nepastebėjo, jog tarp šių dviejų tipų esminio skirtumo nėra (ten pat, p. 456). Bentamas

ir Marksas siekia to paties – filisteriškos laimės maksimumo, bet skirtingomis priemonėmis: Marksas pasauline proletariato revoliucija, Bentamas buržuazinės teisės reformomis ir policijos sekimu, t. y. *pannominionu* ir *panoptikumu* grindžiama liaudies masių dresūra. Markso komunizmui vadovauja partinė nomenklatūra, Bentamo utilitarizmui – įstatymų

leidėjai, tiksliau, tie, kurie juos įperka. Abiem atvejais rezultatas iš esmės tas pats – absoliuti elito valdžia. Abiem atvejais diktatūra grindžiama naudos principu: pirmu atveju komunizmo statybos poreikiais, antru – didžiausios laimės didžiausiam skaičiui reikalavimu. Esminio skirtumo tarp jų nėra.

Tai, kad utilitarizmas neturi nieko bendra su demokratija, rodo Bentamo požiūris į Jungtinių Amerikos Valstijų Nepriklausomybės deklaracijos ir Prancūzijos revoliucijos Žmogaus teisių deklaracijos skelbiamas prigimtines žmogaus teises į laisvę, nuosavybę, saugumą, pasipriešinimą priespaudai ir kt. Pasak Bentamo, jos yra ne kas kita, o „paprasta nesąmonė: prigimtines nerašytos teisės yra retorinė nesąmonė – nesąmonė ant koturnų“ (Bentham 1987: 53), nes žmonės neturi jokių teisių, išskyrus tas, kurias jiems suteikė įstatymų leidėjas. Taip Bentamas įstatymų leidėjui parūpina Dievo sostą. O kas atsitinka jį užėmusiam įstatymų leidėjui, aiškiausiai parodė Sofoklio Kreontas. Tad netenka stebėtis, kad ir iš savo amžininkų Bentamas susilaukė kritikos. Vienas jų, Tomas Hodgskinas (Thomas Hodgskin), rašo:

Gamtos dėsnius (*laws*) ir prigimtines žmogaus teises neigiančioje sistemoje žmogus neturi teisės net į Kūrėjo jam duotą dovaną – savo gyvybę, ir niekas žudiko nesaisto tol, kol įstatymų leidėjas tos teisės nesukuria ir įstatymu neuždraudžia žudyti. Vadovaudamosi šia dogma,

motinos galėtų valgyti savo kūdikius, o suaugę vaikai – savo tėvus, jeigu įstatymų leidėjas būtų pamiršęs uždrausti tokias šventvagiškas puotas. <...> Ši sistema man atrodo tokia pat kenksminga, kokia ji yra absurdiška. Jos doktrinos per daug gerai atitinka įstatymų leidėjų praktikas, per lengvai nukerta visus įstatymų leidybos Gordijo mazgus, kuriuos narplioti nelinkę tie, kurie, būdami nepatenkinti, kad galių paskirstyme neturi jokios dalies, vis dėlto siekia tapti žmonijos laimės globėjais ir sergėtojais. Įstatymų leidybą jie iškelia į kritikai nepasiekiamas aukštumas. Su prigimtinių teisių neturinčiu žmogumi gali būti eksperimentuojama taip, kaip patinka įstatymų leidėjui; žmonės gali būti įkalinami, tremiami ar net naikinami pagal įstatymų leidėjo įgeidį. Kadangi gyvybė ir nuosavybė yra įstatymų leidėjo dovana žmonėms, tai jis gali ją atsiimti kada tik panorėjęs, todėl jis nuolatos įsakinėja žudyti neslėpdamas net egzekucijų ir masinių žudynių; nuolatos jėga atiminėja nuosavybę vadindamas tai mokesčiais, dešimtinė, dividendais, kurie iš tiesų prilygsta vagystėms ir apiplėšimams (Hodgskin 1832: 15).

Šioje kritikoje Hodgskinas atskleidžia pačią bentamizmo esmę. Įstatymų leidėjas žino, kas geriausia daugumai, todėl su ta dauguma elgiasi kaip išmano. Jam visiškai nesvarbu, kad tas „išmanymas“ tėra didybės manijos įaudrintos vaizduotės vaisius – globalizmas ar komunizmas. Svarbu, kad bet kuriuo atveju galutinis rezultatas – lavonų kalnai.

APSKAITA IR KONTROLĖ

1917 m. rugpjūčio mėn. publikuotoje brošiūroje *Valstybė ir revoliucija* Vladimiras Leninas rašo:

Mes norime socialistinės revoliucijos su tokiais žmonėmis, kaip kad dabar, kurie be pajungimo, be kontrolės, be „prižiūrė-

tojų ir buhalterijų“ neišsivers. <...> Iki to laiko, kol ateis „aukštesnioji“ komunizmo fazė, socialistai reikalauja, kad visuomenė ir valstybė kuo griežčiausiai kontroliuotų darbo matą ir vartojimo matą. <...> Apskaita ir kontrolė — štai svarbiausi dalykai, kurių reikia, kad būtų galima „organizuoti“ pirmąją komunistinės visuomenės fazę (Leninas 1975).

Aišku, kontroliuos ne proletariatas, o revoliucijos kovose užsigrūdinusi partinė nomenklatūra.

Bentamas netgi labiau negu Leninas užvaldytas apskaitos ir kontrolės idėjos. Jo tobulos visuomenės projekte „buhalteriui“ vadovauja teisininkas, tarsi voratinklį megzdamas savo *pannominioną*, o „prižiūrėtojo“ darbą tobulina nuolatinio stebėjimo sistema – *panoptikumus*. Kad tai irgi komunistinis projektas, sužinojome iš paties Lenino: *Filosofiniuose sąsiuvinuose* jis teigia, kad „Ovenas (Owen, Robert) angliškąjį komunizmą grindžia Bentamo sistema“ (Ленин 1973: 32). Angliškas komunizmas, aišku, ne rusiškas komunizmas, tačiau vis dėlto komunizmas. Jo nomenklatūrą sudaro ne priešų krauju susitępę revoliucinių kovų dalyviai, o respektabilūs britų imperijos įstatymų leidėjai, Nyčės minėtos „parlamento kėdės“. Kas jas finansuoja – kitas klausimas.

Tačiau XIX a. Bentamo projekto įgyvendinimui trūko šiuolaikinių elektroninės kontrolės technologijų. Todėl net paprastas architektūrinis *panoptikumo* projektas Britanijos parlamente nesulaukė pakankamos paramos. Be to, į kai kurias novatoriškas Bentamo idėjas skeptiškai žiūrėjo net artimiausi jo sekėjai.

Pavyzdžiui, Milis, pareikalavęs kokybinio malonumų rūšiavimo, sugadino Bentamo malonumų skaičiuoklę, nepakeičiamą ANGSOC'o (Oewell 2007: 256) steigimo ir sėkmingo funkcionavimo priemonę. Tuo jis pasikėsino į utilitarizmo demokratiškumą, egalitarizmą ir kolektyvizmą (Mondal 2016: 20).

Iš tiesų Milis negalėjo žinoti, kad masių kultūros ir skaitmeninių technologijų plėtra leis pasiekti tai, apie ką svajavo jo mokytojas, „vulgaraus buržuazinio proto orakulas“ (Marksas 1957: 544). Mokinys nenutuokė, jog masių kultūra žmonių emocijas niveliuos taip, kad kokybiniai malonumų skirtumai neteks prasmės, kad galinga kompiuterinė technika malonumų skaičiuoklę padarys visiškai įmanomu dalyku, kad skaitmeninis *panoptikumus* be galo pranoks savo architektūrinį pirmtaką, kad stebėjimo kameros ir išmanieji įrenginiai nepaliks erdvės privatumui (ir nusikaltimams), kad apskaita ir kontrolė pasieks toki lygį, kurio Leninas ir net Orvelas (Orwell, George) įsivaizduoti negalėjo. Maža to, „per keletą dešimtmečių informacinės technologijos apims visas žmonių žinias bei įgūdžius, tarp jų atpažinimo gebėjimą, problemų sprendimo įgūdžius ir žmogaus smegenims būdingą emocinį bei moralinį vertinimą“ (Kurzweil 2005: 25). Jei gu tai įvyks, kompiuteriai neklystamai apskaičiuos „didžiausią laimę didžiausiam skaičiui“ ir robotai perims žmonių valdymą. Kad tai įvyktų, ANGSOC'as turi transformuotis į ANGKOM'ą. Bet šiai transformacijai trukdo rimtos kliūtytys, kurioms nugalėti būtini revoliuciniai pokyčiai.

SKAITMENINĖS TECHNOLOGIJOS IR FINANSINIS KAPITALAS

Remiantis marksistine visuomenės raidos schema, galima teigti, kad skaitmeninės technologijos yra tas gamybinių jėgų elementas, kuris lemia socialinių santykių kokybinę kaitą. Revoliucija vyksta jau dabar. Vienas būdingiausių jos bruožų yra laipsniškas grynujų pinigų atsiskaymas. Iš apyvartos išėmus grynuosius pinigus, kiekvieno liaudies masių atstovo elgesio apskaita ir kontrolė taps totali. Mainus kontroliuojanti institucija įgis *absoliučią* valdžią, visuomenė taps elektroniniu konclageriu. Kiekvienam piliečiui bus sukurta virtuali skaitmeninė kopija, kuria manipuliudama valdžia lems originalo likimą. Valdančiam elitui nepriklausantys visuomenės nariai praras *paskutinius* savarankiškumo likučius ir laisvę užsiimti „neteisėta“ veikla. Taigi revoliucija vyksta ne pagal Markso, o pagal Bentamo scenarijų.

Ironiška, kad XX a. istorijoje laikinai (nes istorijoje viskas laikina) laimėjo neistoristinis Bentamo projektas: pasaulinė proletariato revoliucija neįvyko; Komunistinis internacionalas iširo; proletarai vienijosi ne klasiniu, o nacionaliniu principu, kad pasauliniuose karuose žudytų vieni kitus. XIX a. Marksas pranašavo, kad proletariatas taps buržuazijos duobkasiu (Marksas 1976: 40), bet XX a. jis tapo savo paties duobkasiu. Ironiška ir tai, jog karus generuojantis mechanizmas tebeveikia ir šiandien, nors jau po Pirmojo pasaulinio karo buvo demaskuotas blaiviai maštančių žmonių. Pavyzdžiui, Pirmojo pasaulinio karo dalyvis Viktoras Maslinas Jeitsas (Victor Maslin Yeates) rašė:

yra vienas dalykas, kurio finansininkai negali arba nenori suprasti. Jie puoseleja pasaulio be sienų viziją, pasaulio, kuriame jų finansinės operacijos nesutiks jokių kliūčių ir visą žmonių veiklą padarys nuo jų priklausomą. Tačiau toks pasaulis neįmanomas, nes finansai yra sterilūs, o finansais gyvenančiai valstybei visada būtina turėti kaimynus, iš kurių ji galėtų čiulpti kraują, kitaip ji būtų panaši į savo uodegą ēdantį šunį <...>, spauda kaip pašėlusai kurstė karo nuotaikas. Atrodo, jog neprireikė nė trijų mėnesių, kad karo geismas liaudies masėse taptų nenugalimas <...> (Yeates 1962: 54).

XX a. pirmoje pusėje, dar neįgijęs absoliučios valdžios, finansinis kapitalas sugebėjo pelningai utilizuoti perteklines liaudies mases. Tačiau Antrojo pasaulinio karo pabaigoje išrastos branduolinės masinio naikinimo technologijos dabar trukdo pasinaudoti įgyta patirtimi, nes grasina sunaikinti ir pačius naujo pasaulinio karo iniciatorius. Bet karas atrodo neišvengiamas, nes absoliuti apskaita ir kontrolė (pirmiausia finansinė) reikalinga *vieno globalios valdžios centro*. Dėl visiems suprantamų priežasčių realiausias pretendentas į šį vaidmenį yra Jungtinės Amerikos Valstijos. Tai matyti ir iš Pentagono dokumentų. 2018 m. nacionalinės gynybos strategijos santraukoje *Galandant JAV ginkluotųjų pajėgų konkurencinius ašmenis* teigiama: „Stiprindamas tradicines Amerikos diplomatijos priemones, [Gynybos] Departamentas teikia karines galimybes Prezidentui ir mūsų diplomatams derėtis iš jėgos pozicijų. <...> Tarpvalstybinės strateginės varžybos, o ne terorizmas, dabar yra svarbiausias JAV

nacionalinio saugumo rūpestis“ (Summary of the 2018 National Defence Strategy 2018: 1). Didžiausią rūpestį joms kelia Kinija ir Rusija: „Didžiausias iššūkis Jungtinių Valstijų klestėjimui ir saugumui yra atsinaujinusios ilgalaikės strateginės varžybos su tomis galingomis valstybėmis, kurias Nacionalinė Saugumo Strategija priskiria revizionistinių klasei. Vis labiau aiškėja, kad Kinija ir Rusija nori formuoti pasaulį pagal savo autoritarinį modelį...“ (ten pat, p. 2). „Modelis“ čia – svarbiausias žodis. Neaišku tik pagal kokį modelį pasaulį nori formuoti Rusija? Mat jos Konstitucijos tryliktas straipsnis draudžia valstybinę ideologiją, o penkioliktas pripažįsta tarptautinės teisės viršenybę. O svarbiausia, kad ji klusniai vykdo visus Tarptautinio Valiutos Fondo nurodymus. Skandalinga pensijų reforma – ryškiausias to pavyzdys. Atmetusi marksistinių-lenininių-stalininių komunizmo modelį Rusija priėmė bentamiškąjį ANGSOC'o modelį² ir tapo organine Vakarų civilizacijos dalimi branduoline triada ginkluotos benzino kolonėlės teisėmis.

Kinija – kitas reikalas. Šiai, vienai iš seniausių civilizacijų pavyko atlikti hegelinę rusiško komunizmo ir amerikaniizuoto ANGSOC'o sintezę, tapusią tikru Jungtines Valstijas valdančio elito košmaru. Tad kalbant apie tikrai perspektyvius pasaulio formavimo modelius, galima nurodyti tik du – ANGKOM'ą ir KINKOM'ą, arba kinišką komunizmą. Rusija išsitenka vakarietiškame ANGSOC'o modelyje. Be to, jai trūksta ekonominių ir žmogiškųjų resursų imperiaistinei ekspansijai. Dabartinis jos demonizavimas Vakaruose turi kitas priežas-

tis. Ją, kaip ką tik į tėvų namus sugrįžusią dukrą palaidūnę, siekiama padaryti atpirkimo ožiu už visas esamas ir būsimas vėlyvojo kapitalizmo krizes. Menamas, labiau negu tikras jos agresyvumas – puiki dingstis plėsti NATO bei palaikyti karinio pramoninio komplekso tonusą konkuruojant ginklų prekyboje ir lokaliuose karuose. Jos gamtiniai išteklių ir teritorija Vakarų valdančiam elitui – pažadėtoji žemė.

Kad ir kaip ten būtų, kelių pretenduojančių į pasaulinį viešpatavimą centrų egzistavimas yra reali galimo pasaulinio karo priežastis. Antra priežastis yra ta, kurią nurodė Jeitsas: „finansais gyvenančiai valstybei visada būtina turėti kaimynus, iš kurių ji galėtų čiupti kraują“. Tiesa, ši poreikį iš dalies galima tenkinti minkštąja galia ir lokaliais karais. Bet kol egzistuoja ir kiti realūs pretendentai į globalų viešpatavimą, minkštosios galios nepakanka, o lokalūs karai grasina peraugti į globalų karą.

Šiam, iki šiol veikiančiam mechanizmui tėra vienas vienintelis stabdis – tikimybė, kad iš trečiojo pasaulinio karo niekam nepavyks pasipelnyti, nes ir patys jo organizatoriai vargu ar sugebės išlikti. O jeigu sugebės, tai iš ko darys pelną? Vis dėlto ruošimasis globaliam karui negali būti sustabdytas, nes svarbiausias industrinės revoliucijos produktas – karinis pramoninis kompleksas – yra žmonijos mokslinės ir techninės pažangos lokomotyvas, gyvybiškai svarbus industrinės visuomenės elementas, savininkams garantuojantis didžiulius pelnus, darbuotojams – padoresnius atlyginimus, o pajėgiančioms juos turėti valstybėms – suverenitetą ir pretenzijas į pasaulinį viešpatavimą.

IŠVADOS

Bentamui pasisekė labiau negu Marksiui. Bentamo amžininkai šaipėsi iš jo novatoriškų idėjų ir pastangų jas įgyvendinti. Tačiau XX a. pabaigoje–XXI a. pradžioje įvykusi skaitmeninių technologijų revoliucija atvėrė galimybę įgyvendinti *panoptikumo* idėją, tiesa, ne architektinio, o skaitmeninio³. Bet projekto esmės tai nekeičia: tikslas išlieka tas pats – didžiausia nauda.

Kadangi dolerio viešpatavimu pasaulinėje finansų sistemoje ir neprilygstama Jungtinių Amerikos Valstijų karine galia grindžiamas *Pax Amerikana*, arba vienpolis pasaulis, teikia puikias galimybes įgyvendinti bentamiškąją *pannominionio* – įstatymų ir madų diktato iš vieno centro – idėją, tai galima teigti, kad istorizmą ignoruojantis Bentamo projektas pasirodė praktiškesnis už Markso proletarinės revoliucijos projektą. Kita vertus, skaitmeninės technologijos, atvėrusios vartus Bentamo *panoptikumo* projekto praktiškam įgyvendinamui, patvirtino Markso

istorinio materializmo tezę, kad viską galiausiai lemia gamybinių jėgų raida.

Skaitmeninių technologijų ir robotikos raida atveria perspektyvas (nors dar labai miglotas) ir Nyčės žmogaus įveikimo projektui (Nyčė 1991b: 24). Jeigu pavyktų organinį žmogaus sąmonės substratą pakeisti mechaniniu, atsivertų asmenybinio nemirtingumo galimybė, nes susidėvėjusias mechanines dalis pakeisti kur kas paprasčiau, negu transplantuoti organus. Be to, mechaninės dalis galima nuolatos ir neribotai tobulinti. Žmogaus sąmonę gavęs ir galintis save tobulinti kiborgas arba robotas būtų ne žmogus, o antžmogis, nes ne tik jo kūnas, bet ir pati sąmonė nebūtų biologinių ribų varžoma.

Jeigu tai kada nors įvyktų, tektų pripažinti, kad Nyčės svarba pranoko Bentamo svarbą, bet kol kas tenka pripažinti, kad Fuko neklydo tardamas, jog Bentamas mums yra svarbesnis už Kantą ir Hegelį.

Literatūra

- Bentham Jeremy. 1830. *Rationale of Reward*. London: Published by Robert Heward.
- Bentham Jeremy. 1987. *Anarchical Fallacies. Nonsense upon Stilts*. Ed. Jeremy Waldron. London: Methuen & CO. Ltd.: 29–45.
- Bentham Jeremy. 2013. *Moralės bei įstatymų leidybos įvadas*. Iš anglų kalbos vertė V. Dranseika, K. Kirtiklis, *Problemos* 83: 188–190.
- Dinwiddy John. 1992. *Radicalism & Reform in Britain, 1780–1850*. London: Hambledon Press.
- Foucault Michel. 1980. *Power, Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. Ed. Colin Gordon, tr. Colin Gordon, Leo Marshal et al. New York: Pantheon Books.
- Foucault Michel. 2001. *Truth and Juridical Forms*. Tr. Robert Hurley et al. Michel Foucault, James D. Faubion, Robert Hurley, Colin Gordon, Paul Rabinow. *Essential Works of Foucault 1954–1984*. Volume 3. London: The New Press: 1–89.
- Hodgskin Thomas. 1832. *The Natural and Artificial Right of Property Contrasted*. London: Published by B. Steil.
- Kurzweil Ray. 2005. *The Singularity Is Near*. New York: Viking Penguin.
- Leninas Vladimiras. 1975. *Valstybė ir revoliucija*. < <https://marksistobiblioteka.wordpress.com/klasikai/v-i-leninas/knygos/valstybe-ir-revoliucija/> > [žiūrėta 2018 07 11]
- Maceina Antanas. 1992. *Raštai*, t. 2. Vilnius: Mintis.
- Mackintosh James. 1862. *Dissertation on the Progress of Ethical Philosophy*. Edinburgh: Adam and Charles Black.

- Marksas Karlas. 1950. Tezės apie Fojerbachą. K. Marksas ir F. Engelsas. *Rinktiniai raštai*, t. 2. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Marksas Karlas. 1957. *Kapitalas*, t. 1. Iš vokiečių kalbos vertė B. Fogelevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Marksas Karlas, Engelsas Frydrichas. 1976. *Komunistų Partijos manifestas*. Vilnius: Mintis.
- Mill John Stuart. 2005. *Utilitarizmas*. Iš anglų kalbos vertė A. Stepukonis. Vilnius: Margi raštai.
- Mondal Abdul Latif. 2016. Mill's Critique of Bentham's Utilitarianism. *International Journal of Philosophy Study (IJPS)* 4: 13–20.
- Nyčė Frydrichas. 1991a. *Anapus gėrio ir blogio*. Iš vokiečių kalbos vertė E. Nekrašas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Nyčė Frydrichas. 1991b. *Štai taip Zaratustra kalbėjo*. Iš vokiečių kalbos vertė A. Tekorius. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
- Orwell George. 2007. *1984-iejai*. Iš anglų kalbos vertė V. Čepliejus. Vilnius: Jotema.
- Platonas. 1981. *Valstybė*. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius. Vilnius: Mintis.
- Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America *Sharpening the American Military's Competitive Edge*. < <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf> >
- Yeates Victor Maslin. 1962. *Winged Victory*. London: Jonathan Cape.
- Ленин Владимир. 1973. Филосовские тетради. *Полное собрание сочинений*, т. 29. Москва: Издательство политической литературы.

Nuorodos

- ¹ Utilitarizmas yra teisės, etikos, psichologijos ir politikos elementų mišinys. Todėl nederėtų jo tapatinti su etika. Bentamas buvo įsitikinęs, kad nuo teisinės ir politinės praktikos atskirta etikos teorija yra tuščias dalykas.
- ² Šio modelio esmę puikiai išreiškė Marksas: „Cirkuliacijos, arba prekių mainų, sfera, kurios rėmuose vyksta darbo jėgos pirkimas ir pardavimas, yra tikras prigimtinių žmogaus teisių rojus. Čia viešpatauja tik laisvė, lygybė, nuosavybė ir Bentamas. Laisvė! Nes prekės, pvz., darbo jėgos, pirkėjas ir pardavėjas klauso tik savo laisvosios valios paliepių. Jie sudaro sutartį kaip laisvi, lygiateisiai asmenys. Sutartis yra tas galutinis

rezultatas, kuriame jų valios įgauna savo bendrą juridinę išraišką. Lygybė! Nes jie tarpusavyje santykiauja tik kaip prekių savininkai ir maino ekvivalentą į ekvivalentą. Nuosavybė! Nes kiekvienas disponuoja tik tuo, kas jam priklauso. Bentamas! Nes kiekvienas iš jų rūpinasi tik savimi. Vienintelė jėga, kuri juos sujungia draugėn ir susieja santykiu tai – kiekvieno siekimas savo naudos, savanaudiškumas, privatinis interesas“ (Marksas 1957: 161).

- ³ Plačiau apie tai žr.: Gintautas Vyšniauskas. 2016. Jeremy Benthamo utilitarizmas, skaitmeninis panoptikumai ir nuolatinio stebėjimo prezumpcija, *Logos* 88: 72–82.